

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ШАФИГА МУТАЛЛИМ ГЫЗЫ МАГЕРРАМОВА

**ИССЛЕДОВАНИЕ СУФФИКСАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

5714.01 – Сравнительно-историческое
и сравнительно-типологическое языкознание

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

Баку – 2015

**Работа выполнена на кафедре современного русского языка
Бакинского славянского университета**

Научный руководитель: *доктор филологических наук, профессор*
Эльмира Сеидмамед гызы Мамедова

Официальные оппоненты: *доктор филологических наук, профессор*
Атамоглан Али оглу Гасанов

доктор филологических наук, профессор
Исмаил Орудж оглы Мамедов

Ведущая организация: **Кафедра общего языкознания
Азербайджанского университета языков**

Защита состоится « ___ » _____ 2015 г. в « ___ » часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора наук и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ

Автореферат разослан « ___ » _____ 2015 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.071
доктор философии
по филологическим наукам, доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Как известно, словообразование – раздел науки о языке, задачей которого является изучение средств и способов словообразования, процесса создания производных единиц.

Среди частей речи глагол и в азербайджанском, и в русском языках является самой сложной лексико-семантической категорией и одновременно самой важной частью речи, поэтому В.Гумбольдт называл глагол «сердцем предложения»: «Все остальные слова в предложении подобны мертвому материалу, ждущему своего соединения, и лишь глагол является связующим звеном, содержащим в себе и распространяющим жизнь. В одном и том же синтетическом акте он посредством полагания бытия скрепляет воедино предикат с субъектом, при этом так, что бытие с каким-либо энергичным предикатом, переходящее в действие, прилагается к самому субъекту»¹.

Настоящая диссертационная работа посвящена одной из наиболее актуальных проблем синхронного словообразования – анализу суффиксально-глагольного словообразования в русском и азербайджанском языках.

Актуальность исследования определяется важностью изучения структурных связей и отношений суффиксальных глагольных производных слов в русском и азербайджанском языках.

Основные факторы, обуславливающие актуальность разработки данной проблемы, следующие:

1) поскольку глагол является «сердцем предложения», его «связующим звеном», организующим центром, то он требует особого рассмотрения;

2) суффиксальные производные единицы занимают особое место в общей системе словообразования русского и азербайджанского языков и представляют собой микросистемы, не изолированные друг от друга;

3) отсутствие в современном языкознании сопоставительно-типологического исследования суффиксально-глагольных единиц русского и азербайджанского языков;

¹Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс. 1984, с. 199

4) суффиксально-глагольные образования как комплексные единицы недостаточно исследованы в теоретическом и практическом аспектах;

Возникает необходимость более глубокого системного изучения суффиксально-глагольных единиц в русском и азербайджанском языках.

Объект исследования - словообразовательные системы русского и азербайджанского языков.

Предмет исследования - синхронное суффиксально-глагольное словообразование русского и азербайджанского языков.

Целью работы является целостное синхронно-сопоставительное описание структурной и семантической организации системы суффиксально-глагольного словообразования в русском и азербайджанском языках.

Изучение словообразования как процесса предполагает выявление структуры словообразовательных единиц и закономерностей их синхронного формирования.

Описание словообразовательной системы суффиксальных глаголов русского и азербайджанского языков предполагает решение следующих задач:

а) выделить элементы словообразовательного уровня, поскольку они являются носителями структурных признаков словообразовательных единиц;

б) определить принципы организации словообразовательных единиц.

Для достижения поставленной цели ставятся и решаются следующие **задачи**:

1) краткий обзор состояния исследованности суффиксально-глагольных образований в современном русском и азербайджанском языкознании;

2) обоснование теоретических исходных предпосылок и определение методов анализа;

3) анализ словообразовательной структуры суффиксальных глаголов путем:

а) трансформации (преобразования) производных суффиксальных глаголов в производящие и установление отношений эквивалентности между ними;

б) установление семантической характеристики производных слов в соотношении с их производящими единицами;

в) характеристика производных суффиксальных глаголов и их компонентов со стороны качественных и количественных особенностей;

г) определение механизма действия суффиксально-глагольных образований и на его основе установления словообразовательных моделей;

д) в формировании лексической и структурной базы суффиксальной глагольной единицы определяющую роль играет семантика и частеречная принадлежность исходного слова, поэтому для построения моделей суффиксально-глагольных единиц необходимо определить частеречную принадлежность производящих слов, выраженных:

- именами существительными;
- именами прилагательными;
- глаголами;
- междометиями;
- наречиями, числительными, местоимениями;

е) установления словообразовательных средств (суффиксальных элементов), участвующих в образовании производных глагольных единиц.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Каждый из сопоставляемых языков в процессе исторического развития выработал собственную словообразовательную систему с её способами и словообразовательными моделями.

2. Словообразование в сопоставляемых языках происходит аффиксальным (именное, глагольное и наречное) и неаффиксальным способами.

3. В рамках суффиксального способа словообразования в русском и азербайджанском языках выявляются глагольные модели.

4. Продуктивные способы словообразования в русском и азербайджанском языках различаются.

5. Производящая база глаголов представлена различными частями речи. Наибольшую группу производящих основ составляют существительные.

6. Словообразовательное значение суффиксальных глаголов многогранно.

7. Исследование словообразовательной активности производных суффиксальных глаголов показывает, что они обладают разной продуктивностью в пределах материала исследования.

Научная новизна работы состоит в том, что впервые осуществлено комплексное (структурно-словообразовательное, семантическое и статистическое) исследование словообразовательных систем азербайджанского и русского языков в сопоставительно-типологическом плане.

Теоретическая и практическая значимость работы заключается в том, что в результате синхронного изучения суффиксально-глагольных единиц русского и азербайджанского языков сформулированы научные обобщения о характере и закономерностях структурно-derivационных, семантических особенностей суффиксально-глагольных единиц и их составляющих, их частеречной принадлежности.

Полученные результаты и выработанная в процессе исследования методика сопоставления словообразовательных систем данных языков могут быть использованы при сопоставительно-типологических исследованиях по словообразованию.

Методологической базой диссертации является система лингвистических понятий и категорий, в которых сформулировались результаты исследований в азербайджанском, русском и зарубежном сравнительном языкознании.

Методы исследования. Основным методом исследования является сопоставительно-контрастивный метод.

Контрастивное изучение словообразовательных систем двух разноструктурных языков – направление в развитии общего языкознания: «Для контрастивной лингвистики генетическое родство сравниваемых языков не имеет принципиального значения, контрастивный метод позволяет изучать любые языки. Чаще в контрастивном исследовании участвуют родной и иностранный языки. Контрастивная лингвистика изучает отдельные явления и единицы родного языка в сопоставлении со всеми возможными средствами их передачи в изучаемом языке. Цель контрастивного исследования – сопоставительное изучение межъязыковых соответствий двух языков для выявления их различий»¹.

¹Стернин И.А. Контрастивная лингвистика // Проблемы теории и методики исследования. Москва.: АСТ, 2007, 282 с.

При контрастивном описании сравниваемые языки проходят четыре предварительных этапа: 1) раздельное описание соответствующих черт каждого языка; 2) установление степени их сравнимости; 3) сам процесс сравнения, при котором сначала дается описание одного языка, а потом второго в терминах категорий первого; 4) системное сопоставление языковых структур с целью выявления изоморфных особенностей, позволяющих установить универсалии¹.

В результате такого подхода была получена возможность последовательно сопоставить факты русского языка с фактами азербайджанского языка на предмет установления типологической общности этих языков.

Материал исследования. Исследование, проводимое в данной диссертации, основано на фактическом материале, выбранном из словарей сопоставляемых языков: из “Словообразовательного словаря русского языка” А.Н.Тихонова; “Azərbaycanca-rusca lüğət” под ред. М.Т.Тагиева.

Апробация работы. Основные положения исследования в виде докладов и выступлений излагались на теоретических семинарах, проводимых в Бакинском Славянском Университете, вузовских, межвузовских, республиканских и международных научно-практических конференциях. По теме диссертационного исследования имеется 14 публикаций.

Структура диссертации. Диссертационная работа состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы (137) и условных сокращений.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Во «**Введении**» обосновываются актуальность и выбор темы диссертации, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования; даются сведения об объекте, предмете, целях, задачах, исследования, об основных положениях, выносимых на защиту, об апробации и структуре диссертации.

¹Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. М., Наука, 1981, 110 с. // Ярцева В.Н. Теория и практика сопоставительного исследования языков. Изв. АН СССР, СЛЯ, 1986, т.45, № 6, с.493-499

Одним из этапов контрастивного исследования является раздельное описание языков. Словообразовательные особенности русского и азербайджанского языков рассматриваются отдельно в разных главах. В работе описание и сравнение суффиксальных глагольных единиц дается в терминах русского языка, далее анализ азербайджанского языка также проводится в терминах русского языка.

Первая глава диссертации «Суффиксальное глагольное словообразование в современном русском языке» посвящена формально-позиционной и семантической организации суффиксальных глаголов в русском языке: установлению схем их построений, выявлению словообразовательных типов - СТ.

Каждая часть речи имеет свою систему словообразования и служит базой для образования слов определенных лексико-грамматических разрядов, а также выступает в качестве производящей базы для образования слов разных частей речи.

Первая глава диссертации состоит из 5 подглав, в которых последовательно анализируются суффиксальные глаголы с учетом продуктивности образований и частеречной принадлежности мотивирующих слов. Суффиксальные глаголы подразделяются на: мотивированные существительными, прилагательными, глаголами, междометиями, числительными, местоимениями, наречиями.

В первой подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных существительными.

Этот процесс развернут по 9 моделям. Рассмотрим некоторые из этих моделей:

1.1.1. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания существительного с суффиксом *-ить* ($C + ить = Г$): *авралиить, бомбить, барахлить, зуммерить, грузить, струить, трубить, графить, плодить, рулить, кружить, тормозить, снастить* и т.д.

По данной модели выявлено около 370 суффиксально-глагольных единиц, что составляет около 25,2 % образований, мотивированных существительными.

1.1.2. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания существительного с суффиксом *-ировать* ($C + ировать = Г$): *финишировать, постулировать, блокировать, датировать, патрулировать, шантажировать, шооссировать, эскортировать, фокусировать* и т.п.

Среди глаголов с суффиксом *-ировать* выделяются многочисленные семантические подтипы. Имеется подгруппа глаголов, обоз-

начающих различные лингвистические процессы, посредством которых делается то, что названо мотивирующим существительным: *аф-фигировать, терминировать, префигировать, клишировать, калькировать, глоссировать, инвестировать, реверсировать, конвертировать, транскрибировать* и т.п. По данной модели выявлено около 270, что составляет около 19,4% образований.

1.1.3. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания существительного с суффиксом-*овать* ($C + \text{овать} = \Gamma$): *командовать, грип-повать, лицевать, линчевать, литеровать, практиковать, контрактовать, очковать, штриховать, торговать, советовать, тосковать* и т.п. По данной модели выявлено около 260 единиц, что составляет около 18,6 % образований.

В нижеследующей таблице отражены статистические данные образования суффиксальных глаголов от имен существительных:

СТ	Количество единиц СТ	Процентное соотношение СТ
$C + \text{ить} = \Gamma$	370	26,4%
$C + \text{ировать} = \Gamma$	270	19%
$C + \text{овать} = \Gamma$	260	18,6 %
$C + \text{ничать} = \Gamma$	140	10 %
$C + \text{ствовать} = \Gamma$	125	9,4 %
$C + \text{изировать} = \Gamma$	100	7,2 %
$C + \text{ать} = \Gamma$	60	4 %
$C + \text{изовать} = \Gamma$	50	3,6 %
$C + \text{еть} = \Gamma$	25	1,8 %
Итого:	1400	100 %

1) общий объем суффиксально-глагольных образований составляет более 1400 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов от имен существительных происходит по 9 СТ: $C + \text{ить} = \Gamma - 26,4\%$, $C + \text{ировать} = \Gamma - 19\%$, $C + \text{овать} = \Gamma - 18,6\%$, $C + \text{ничать} = \Gamma - 10\%$, $C + \text{ствовать} = \Gamma - 9\%$, $C + \text{изировать} = \Gamma - 7,2\%$, $C + \text{ать} = \Gamma - 4\%$, $C + \text{изовать} = \Gamma - 3,6\%$, $C + \text{еть} = \Gamma - 1,8\%$;

3) самыми продуктивными СТ среди суффиксально-глагольных образований являются : $C + \text{ить} = \Gamma$; $C + \text{ить} = \Gamma$, $C + \text{ировать} = \Gamma$,

$C + \text{овать} = \Gamma$;

4) в образовании суффиксально-глагольных единиц участвуют следующие словообразовательные форманты: *-ить, -ировать, -овать, -ничать, -ствовать, -изировать, -ать, -изовать, -еть*.

5) самыми продуктивными словообразовательными формантами являются суффиксы *-ить, -ировать, -овать*.

Во второй подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных прилагательными.

Этот процесс развернут по 9 моделям. Рассмотрим некоторые из этих моделей:

1.2.1. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания прилагательного с суффиксом *-ить* ($\Pi + \text{ить} = \Gamma$): *дежурить, гнусить, скользить, дорожить, мутить, чистить, грубить, веселить, смешить, глушить* и т.п.

По данной модели выявлено около 140 единиц, что составляет около 31,2% образований.

1.2.2. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания прилагательного с суффиксом *-ничать/-ичать* ($\Pi + \text{ничать} = \Gamma$): *азартничать, нахальничать, паскудничать, нервничать, смиренничать, любопытничать, степенничать, ехидничать, распутничать, искренничать, популярничать* и т.п.

По данной модели выявлено около 80 суффиксально-глагольных единиц.

Суффиксальные глаголы, образованные по модели $\Pi + \text{ить}$, означают действия, имеющие отношение к признаку, названному мотивирующим прилагательным.

В нижеследующей таблице отражены статистические данные образования суффиксальных глаголов от имен прилагательных.

СТ	Количество производных единиц	Процентное соотношение СТ
$\Pi + \text{ить} = \Gamma$	140	31,2%
$\Pi + \text{ничать} = \Gamma$	80	17,8%
$\Pi + \text{еть} = \Gamma$	65	14,2 %
$\Pi + \text{изировать} = \Gamma$	50	11 %
$\Pi + \text{ствовать} = \Gamma$	40	9 %

<i>П + изовать = Г</i>	30	6,6 %
<i>П + нуть = Г</i>	15	3,4 %
<i>П + овать = Г</i>	15	3,4 %
<i>П + ирывать = Г</i>	15	3,4 %
Итого:	450	100%

1) общий объем суффиксально-глагольных образований составляет около 450 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов от имен прилагательных происходит по 9 СТ: *П + ить = Г* - 31,2% ; *П + ничать = Г* - 17,8%; *П + еть = Г*- 14,2%; *П + изировать = Г*- 11%; *П + ствовать = Г* - 9 %; *П + изовать = Г* - 6,6%; *П + нуть = Г* - 3,4%; *П + овать = Г* - 3,4%; *П + ирывать = Г* - 3,4;

3) в образовании суффиксально-глагольных единиц участвуют следующие словообразовательные форманты: *-ить, -ничать/-ичать, -еть, -изировать, -ствовать, -изовать, -нуть, -овать/-евать, -ирывать*;

4) самым продуктивным словообразовательным формантом, принимающим участие в образовании суффиксально-глагольных единиц от имен прилагательных, является суффикс *-ить*.

В третьей подглаве первой главы диссертации выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных глаголами.

Вопросы внутриглагольного словообразования русского языка освещаются в работах многих учёных: В.В.Виноградова, Н.С.Авиловой, Е.А.Земской, И.Г.Милославского, А.Н.Тихонова, И.С.Улуханова, А.Г. Алекперова и др., однако они требуют более глубокого изучения.

Процесс внутриглагольного словообразования развернут по 4 моделям и многочисленным подтипам. Рассмотрим одну из этих моделей:

1.3.1. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания глагола с суффиксом *-ивать/-ывать/-вать (Г + ивать = Г)*. Глаголы, образованные по данной модели, делятся на подтипы в зависимости от типа мотивирующего слова. При образовании производных единиц с суффиксом *-ивать /-ывать/-вать* в одном из подтипов в качестве производящих слов выступают глаголы несовершенного вида с суффиксом на *-ать/-ять*, которые имеют значение “многократное совершение

действия, названного мотивирующим глаголом” :высказать – высказывать, воспитать – воспитывать, впитать – впитывать, выгадать – выгадывать, ведать – ведывать, выдумать – выдумывать, высмеять – высмеивать, выкрасть – выкрадывать и т.п. По данной модели выявлено около 400 единиц, что составляет около 37% образований.

В нижеследующей таблице отражены статистические данные образования суффиксальных глаголов от глаголов:

СТ	Количество производных единиц, входящих в СТ	Процентное соотношение СТ
$\Gamma + ивать = \Gamma$	400	37,6%
$\Gamma + ать = \Gamma$	370	34,3 %
$\Gamma + нуть = \Gamma$	270	25,1 %
$\Gamma + ить = \Gamma$	40	3%
Итого:	1080	100%

1) общий объем суффиксально-глагольных образований, мотивированных глаголами, составляет около 1080 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов при внутриглагольном словообразовании происходит по 4 СТ (внутри каждого СТ имеются многочисленные подтипы, которые в свою очередь разделяются на подтипы в зависимости от основы производящего слова): $\Gamma + ивать = \Gamma - 37,5\%$; $\Gamma + ать = \Gamma - 34,2 \%$, $\Gamma + нуть = \Gamma - 25 \%$, $\Gamma + ить = \Gamma - 3,2\%$;

3) самым продуктивным СТ среди суффиксально-глагольных образований от глаголов является СМ : $\Gamma + ивать = \Gamma$;

4) в образовании суффиксально-глагольных единиц от глаголов участвуют следующие словообразовательные форманты: *-ивать, -ать, -нуть, -ить*;

5) самым продуктивным словообразовательным формантом является суффикс *-ивать, -ать, - нуть*;

6) большая часть глаголов при внутриглагольном словообразовании мотивируется префиксальными глаголами;

7) при внутриглагольном словообразовании большинство глаголов относится к разговорной или просторечной лексике.

В четвертой подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных малочисленными числительными, наречиями, местоимениями:

а) Суффиксальные глаголы, мотивированные числительными первого десятка, образуются от сочетания числительного с суффиксом *-ить* и имеют значение “разделять или увеличивать на столько единиц, сколько названо мотивирующим числительным”: (*Чис. + ить = Г*). По данной модели выявлено около 10 суффиксально-глагольных единиц: *два - двоить, три - троить, четыре - четверить, второй - вторить, пятерить, шестерить* и т.п., а также имеется образование – *первенствовать*.

б) Суффиксальные глаголы, мотивированные наречиями, образуются от сочетания наречия с разнообразными суффиксами. Выявлено 6 образований глагольно-суффиксальных единиц, мотивированных наречиями: *дыбом – дыбить, исполу – исполничать/исполничать, иначе – иначе, налицо – наличествовать, набекрень – набекрентить* и т.п.

в) Суффиксальные глаголы, мотивированные местоимениями, образуются от сочетания местоимения с суффиксами – *ать* и *-нуть*. Выявлено всего несколько глагольно-суффиксальных единиц, образованных от местоимений: *ты – тыкать, тыкнуть, вы - выкать, выкнуть, я - якать*.

В пятой подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных звукоподражательными словами и междометиями.

О.Есперсен, Э.Сепир, В.Скаличка, И.Ашмарин, Н.А.Баскаков и другие ученые обратили внимание на то, что такие единицы включаются в словообразовательную систему и становятся источником новых слов.

Как показывают исследования, большей частью от звукоподражаний и междометий образуются глаголы. Это, по-видимому, объясняется тем, что действие часто сопровождается звучанием.

Суффиксальные типы глаголов от междометий и звукоподражательных слов образуются по двум моделям: 1) от сочетания междометия или звукоподражательного слова с суффиксом *-а/-ка-(Межд. + -а/-ка- = Г)*.

Глаголы, мотивированные междометиями, имеют значение “воспроизводить в звучании мотивирующее слово”: *ахать, агукать,*

атукать, айкать, аукать, бякать, бахать, бацать, булькать, бухать, баюкать, гавкать, гмыкать/гмукать и т.д. По данной модели выявлено около 150 суффиксально-глагольных единиц, что составляет около 58,5 % образований.

2) Суффиксальные глаголы образуются от сочетания междометия или звукоподражательного слова с суффиксом *-нуть* (*Межд. + -нуть = Г*): *ахнуть, бахнуть, бацнуть, бабахнуть, гагакнуть, гопнуть, гукнуть, гикнуть, дакнуть, дзинькнуть, икнуть, зякнуть* и т.д. По данной модели выявлено около 100 суффиксально-глагольных единиц, что составляет около 39,5 % образований.

Таким образом: 1) общий объем суффиксально-глагольных образований, мотивированных междометиями и звукоподражательными словами, составляет около 260 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов, мотивированных междометиями и звукоподражательными словами, происходит по 2 СТ: *Межд. + ать/кать = Г - 58,5%*, *Межд. + нуть = Г - 39,5 %*;

3) в образовании суффиксально-глагольных единиц участвуют следующие словообразовательные форманты: *-ать/-кать, -нуть*.

Анализ материала по суффиксальному глагольному словообразованию в русском языке позволил сделать следующие выводы по первой главе диссертации:

1) общий объем суффиксально-глагольных образований в русском языке составляет 3210 единиц. Из них: 1410 производных единиц, мотивированных существительными; глаголами - 1080; прилагательными - 450; междометиями и звукоподражательными словами - 260; междометиями и звукоподражательными словами - 20; а также двумя образованиями от местоимений.

2) Суффиксально-глагольные образования, мотивированные существительными, составляют 1400 производных единиц, а мотивированные прилагательными - в три раза меньше: 450 образований.

3) образование суффиксальных глаголов происходит по 25 СТ.

4) в образовании суффиксально-глагольных единиц участвуют следующие словообразовательные форманты: *-ать* (570 – мотивировано глаголом, межд., сущ.) – 17,7 %, *-ить* (560 – мотивировано сущ., прилаг.) – 17,5 %, *-ивать* (400 – мотивировано глаголом) – 12,5 %; *-нуть* (390 – мотивировано глаголом, межд., прилаг.) – 12,2 %, *-ировать* (280 – мотивировано сущ., прилаг.) – 7,3%; *-овать* (280 – мотивировано сущ., прилаг.) – 7,3%; *-ничать* (230 – мотивировано сущ.,

прилаг.) – 7,2 %; *-стловать* (180 – мотивировано сущ., прилаг.) – 5,6 %, *-изировать* (150 – мотивировано сущ., прилаг.) – 4,7 %; *-еть* (90 – мотивировано – прилаг., сущ) – 3 %; *-изовать* (80 – мотивировано сущ., прилаг.) – 2,8 %;

5) самыми продуктивными словообразовательными формантами, принимающими участие в образовании суффиксально-глагольных единиц, являются суффиксы: *-ать, -ить, -ивать, -нуть, -ировать, -овать, -ничать*.

Как уже отмечалось выше, одним из этапов контрастивного анализа является раздельное описание языков.

Вторая глава диссертации «Суффиксально-глагольное словообразование в современном азербайджанском языке», посвященная формально-позиционной и семантической организации суффиксальных глаголов в азербайджанском языке, состоит из 5 подглав.

В первой подглаве выявляются схемы построений 4 моделей суффиксальных глаголов, мотивированных существительными.

Рассмотрим некоторые из этих моделей:

2.1.1. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания существительного с суффиксом *-lamaq/-ləmək* ($C + lamaq = \Gamma$): *burğu – burğulamaq, qılnc – qılncılamaq, dimdikləmək, qamcılamaq, ərsinləmək, yastıqlamaq, çəkiçləmək, ələkləmək, briketləmək, bizləmək, qandallamaq, çəpərləmək, dirmaqlamaq, giləlmək* и т. д.

Данный тип словообразования является одним из самых продуктивных способов и известен в азербайджанском языке с древнейших времен. Продуктивность или широкая употребительность суффикса *-lamak/-ləmək* при образовании глаголов отмечается многими тюркологами.

Глаголы, образованные по модели $C + lamaq = \Gamma$, имеют многочисленные значения, зависящие от значений производящих существительных: а) обозначают действия (покрытие, обливка, утепление, смазка), осуществляемые посредством тех материалов, которые названы мотивирующей основой; б) обозначают действие, связанное со значением места, направления и времени, выраженное мотивирующей основой, и т. д.; в) обозначают действие, связанное со значением лица – носителя действия, выраженное мотивирующей основой и т. д.

По данному СТ выявлено около 380 суффиксально-глагольных единиц, что составляет около 37, 6 % образований.

2.1.2. Суффиксальные глаголы образуются от сочетания имени существительного со значением предмета с суффиксом *-lanmaq /-lənmək* ($C + lanmaq = \Gamma$). Они обозначают действия, осуществляемые посредством орудий или средств производства, предметов, названных в мотивирующей основе: *çəkilənmək, bıçaqlanmaq, daraqlanmaq, dəryazanmaq, tirlənmək, çubuqlanmaq, filtrlənmək, qurşaqlanmaq, ələklənmək, çarmıxlanmaq, çaynaqlamaq* и т.д.

По данной модели выявлено около 320 суффиксально-глагольных единиц, что составляет около 31,7 % образований.

В нижеследующей таблице отражены статистические данные образования суффиксальных глаголов от имен существительных в азербайджанском языке:

СТ	Количество производных единиц	Процентное соотношение СТ
$C + lamaq = \Gamma$	380	37,6%
$C + lanmaq = \Gamma$	320	31,7%
$C + laşmaq = \Gamma$	250	24,7%
$C + latmaq = \Gamma$	60	6 %
Итого:	1010	100%

Во второй подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных прилагательными.

Образование суффиксальных глаголов, где в качестве производящего слова выступают имена прилагательные, происходит по четырем моделям. Рассмотрим одну из этих моделей:

2.2.1.а. Глаголы с суффиксом *-laşmaq* мотивируются прилагательными со значением признака. Суффиксальные глаголы, образованные по модели $\Pi + laşmaq = \Gamma$, имеют значение обладания признаком, его приобретения или усиления признака, названного мотивирующим прилагательным: *gərgin -gərginləşmək, kasad - kasadlaşmaq, murdar - murdarlaşmaq, steril - sterilləşmək, acı - acılaşmaq, sabit - sabitləşmək, dəqiq - dəqiqləşmək, sakit - sakitləşmək, məşhur - məşhurlaşmaq, qıt - qıtlaşmaq, stabil - stabilləşmək, sönük - sönükləşmək* и т.д.

В нижеследующей таблице отражены статистические данные образования суффиксальных глаголов от имен прилагательных:

СТ	Количество производных единиц, входящих в СТ	Процентное соотношение СТ, мотивированных прилагательными
$\Pi + la\dot{s}maq = \Gamma$	230	49 %
$\Pi + lanmaq = \Gamma$	130	28 %
$\Pi + lamaq = \Gamma$	60	12 %
$\Pi + latmaq / tmaq = \Gamma$	50	11 %
Итого:	470	100 %

1) общий объем суффиксально-глагольных образований около 470 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов от имен прилагательных происходит по 4 СТ: $\Pi + la\dot{s}maq = \Gamma$; $\Pi + lanmaq = \Gamma$; $\Pi + lamaq = \Gamma$; $\Pi + latmaq / tmaq = \Gamma$;

3) в образовании суффиксально-глагольных единиц от имен прилагательных участвуют следующие словообразовательные форманты: $-la\dot{s}maq$, $-lanmaq$, $-lamaq$, $-latmaq / -tmaq -maq$;

4) самым продуктивным словообразовательным формантом, принимающим участие в образовании суффиксально-глагольных единиц от имен прилагательных, является суффикс $-la\dot{s}maq$;

В третьей подглаве второй главы диссертации выявляются схемы построений внутриглагольных образований.

Образование суффиксальных глаголов, где в качестве производящего слова выступают также глаголы, происходит по пяти моделям:

2.3.1.a. Суффиксальные глаголы с суффиксом $-dirmaq / -durmaq$ имеют значение принудительного действия и процесса, названного мотивирующим глаголом с суффиксом $-maq / -m\grave{e}q / -m\grave{e}k$ ($\Gamma + dirmaq = \Gamma$): $alı\dot{s}maq - alı\dot{s}dırmaq$, $a\dot{c}maq - a\dot{c}dırmaq$, $barınmaq - barındırmaq$, $barı\dot{s}maq - barı\dot{s}dırmaq$, $bezm\grave{e}k - bezdirm\grave{e}k$, $bezikm\grave{e}k - bezikdirm\grave{e}k$, $bıqmaq - bıqdırmaq$, $qama\dot{s}maq - qama\dot{s}dırmaq$, $qırı\dot{s}maq - qırı\dot{s}dırmaq$, $darıxmaq - darıxdırmaq$, $d\grave{a}ym\grave{e}k - d\grave{a}ydirm\grave{e}k$, $diksınm\grave{e}k - diksındirm\grave{e}k$, $dil\grave{e}nm\grave{e}k - dil\grave{e}ndirm\grave{e}k$, $dirma\dot{s}maq - dirma\dot{s}dırmaq$ и т.п.

Данный СТ имеет три подвида, по которым выявлено около 450 суффиксально-глагольных единиц, что составляет около 47% образований, мотивированных глаголами. Это свидетельствует о высокой продуктивности данного СТ в азербайджанском языке.

В нижеследующей таблице отражены статистические данные внутриглагольного образования:

СТ	Количество производных единиц	Процентное соотношение СТ
$\Gamma + \text{dirmaq} = \Gamma$	450	47%
$\Gamma + \text{latmaq}/\text{tmaq} = \Gamma$	165	17 %
$\Gamma + \text{lanmaq} = \Gamma$	160	17 %
$\Gamma + \text{ilmaq} = \Gamma$	140	14%
$\Gamma + \text{laşmaq}/\text{şmaq} = \Gamma$	45	5 %
Итого:	960	100%

1) общий объем суффиксально-глагольных образований, мотивированных глаголами, составляет около 960 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов происходит по 5 СТ: $\Gamma + \text{dirmaq} = \Gamma$; $\Gamma + \text{ilmaq} = \Gamma$; $\Gamma + \text{latmaq}/\text{tmaq}/\text{maq} = \Gamma$; $\Gamma + \text{lanmaq} = \Gamma$; $\Gamma + \text{laşmaq}/\text{şmaq} = \Gamma$;

3) самым продуктивным СТ является СМ: $\Gamma + \text{dirmaq} = \Gamma$;

4) в образовании суффиксально-глагольных единиц участвуют следующие словообразовательные форманты: *-dirmaq*, *-ilmaq*, *-lanmaq*, *-latmaq/-tmaq/-maq*, *-laşmaq*;

В четвертой подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных числительными, наречиями.

Как показали результаты исследования, глаголы, мотивированные числительными и наречиями, малочисленны.

а) Суффиксальные глаголы, мотивированные числительными, образуются от сочетания числительного с суффиксом: а¹) с *-ləmək* (Чис. +*ləmək* = Γ): *təkləmək*, *ikiləmək*, *cütləmək*, *paralamaq*, *üçləmək*, *yeddiləmək*, *yarılamaq* и т.п.; а²) с *-ləşmək* (Чис. +*ləşmək* = Γ): *birləşmək*, *ikiləşmək*, *cütləşmək*, *qoşalaşmaq*, *çoxlaşmaq* и т.п.

Глаголы, мотивированные числительными, имеют значение “разделять или увеличивать, объединить на столько единиц, сколько названо мотивирующим числительным”: *üç – üçləmək*, *dörd – dördləmək*, *beş – beşləşmək*, *altı – altılamaq*, *səkkiz – səkkizləmək* и т.п. Возможны параллельные образования суффиксальных глаголов со словообразовательными формантами на *-ləmək* и на *-ləşmək*. Подобные образования характерны от числительных первого десятка: *beş – beşlə-*

mək – *beşləşmək*, *doqquz* – *doqquzlamaq* – *doqquzlaşmaq* и т.п. По данной модели выявлено около 30 единиц.

б) Малочисленные суффиксальные глаголы, мотивированные наречиями, образуются от сочетания наречия с разными суффиксами: *-lamaq/-ləməq*, *-laşmaq/-ləşməq/-laşmaq/-ləşmək*, *-lanmaq/-lənmək*, *-lətmək/-latmaq*, *-almaq:sıxça* – *sıxçalamaq*, *geri* – *geriləmək*, *əzbər* – *əzbərləmək*, *yavaş* – *yavaşlamaq*, *qabaq* – *qabaqlamaq*, *qabaqlaşmaq*, *qarşı* – *qarşılamaq*, *gerçək* – *gerçəkləşmək*, *qabaqlaşmaq*, *uzaq* – *uzaqlaşmaq*, *əzbər* – *əzbərlətmək*, *iri* – *irilənmək*, *az* – *azalmaq* и т.п. По данной модели выявлено около 30 единиц.

Выявлены всего 2 глагольно-суффиксальные единицы, образованные от местоимений: *mənimləşmək*, *sənsizləmək*.

Итак, образование суффиксальных глаголов, мотивированных числительными и наречиями, происходит по следующим СТ: *Чис. +ləmək = Г.Чис. +ləşmək = Г,Н +ləmək = Г, Н +ləşmək = Г*. Все модели являются малопродуктивными.

В образовании суффиксально-глагольных единиц участвуют следующие словообразовательные форманты: *-ləmək*, *-ləşmək*.

В пятой подглаве выявляются схемы построений суффиксальных глаголов, мотивированных звукоподражательными словами и междометиями.

Суффиксальные глаголы образуются от сочетания междометия или звукоподражательного слова с суффиксом *-ilda/-ilda/-ulda/-üldə* (*Межд. +ilda=Г*).

Глаголы, мотивированные междометиями и звукоподражательными словами, имеют значение “воспроизводить в звучании мотивирующее слово”: *viyıldamaq* – выть, *qaqqıldamaq* – кудахтать, гоготать, *danqıldamaq* – греметь, *zinqıldamaq* – звенеть, *şaqqıldamaq* – трещать, *cingildəmək* – лязгать, звенеть, *zingildəmək* – визжать, *gumbuldamaq* – бухать, *qığıldamaq* – пищать и т.д.

Анализ материала и установление СТ суффиксальных глаголов азербайджанского языка позволил сделать следующие выводы:

1) общий объем суффиксально-глагольных образований, мотивированных междометиями и звукоподражательными словами, составляет 40 производных единиц;

2) образование суффиксальных глаголов происходит по одной продуктивной модели: *Межд. + -ıldamaq = Г*.

3) в образовании суффиксально-глагольных единиц участвует словообразовательный формант: *-ildamaq*.

Анализ материала по суффиксальному глагольному словообразованию в азербайджанском языке позволил сделать следующие выводы по второй главе диссертации:

1) общий объем суффиксально-глагольных образований в азербайджанском языке составляет 2540 единиц. Из них: 1010 производных единиц, мотивированных существительными; прилагательными – 470; глаголами - 960; числительными, наречиями – 60; а также двумя единицами, образованными от местоимений; междометиями и звукоподражательными словами – 40;

2) образование суффиксальных глаголов происходит по 18 СТ;

3) в образовании суффиксально-глагольных единиц в азербайджанском языке участвуют следующие словообразовательные форманты: *-lanmaq*, *-laşmaq*, *-dirmaq*, *-ilmaq*, *-lamaq*, *-latmaq/-tmaq/-maq*, *-ildamaq*;

4) в образовании суффиксально-глагольных единиц в азербайджанском языке участвуют следующие словообразовательные форманты: *-lamaq* (625 – мотивировано существительным, прилагательным), числительным, наречием; *-lanmaq* (595 – мотивировано существительным, прилагательным, глаголом), *-laşmaq* (565 – мотивировано существительным, прилагательным глаголом, числительным, наречием), *-dirmaq* (450 – мотивировано глаголом), *-latmaq/-tmaq/-maq* (145 – мотивировано глаголом), *-ilmaq* (140 – мотивировано глаголом), *-ildamaq* (40 мотивировано междометием).

В «Заключении» рассматривается сам процесс сравнения, установления степени сравнимости исследуемых единиц.

Сравнительно-сопоставительный анализ материала по суффиксальному глагольному словообразованию в русском и азербайджанском языках позволил сделать следующие выводы:

Общий объем суффиксально-глагольных единиц в русском языке больше, чем в азербайджанском: в русском языке – 3210 единиц, в азербайджанском – 2540.

В русском и азербайджанском языках наибольшее количество суффиксально-глагольных единиц мотивировано существительными: а) в русском: 1400; б) в азербайджанском: 1010; глаголами: а) в русском: 1080; б) в азербайджанском: 960; прилагательными: а) в русском: 450; б) в азербайджанском: 470; междометиями и звукоподража-

тельными словами: а) в русском: 260; б) в азербайджанском: 40; числительными, местоимениями, наречиями: а) в русском : 20; б) в азербайджанском: 60.

Образование суффиксальных глаголов в русском языке происходит по 25 СТ, а в азербайджанском языке - по 18 СТ.

В образовании суффиксально-глагольных единиц русского языка участвует больше словообразовательных формантов (-ать, -ить, -ивать, -нуть, -ировать, -овать, -ничать, -ствовать, -изировать, -еть, -изовать), чем в азербайджанском языке (-lanmaq, -laşmaq, -dırmaq, -ılmaq, -lamaq, -latmaq, -tmaq/-maq, -ilda).

Самыми продуктивными словообразовательными формантами русского языка являются суффиксы: -ать, -ить, -ивать, -нуть, -ировать, -овать, -ничать; азербайджанского языка: -lamaq, -lanmaq; -laşmaq; -dırmaq, -latmaq, -ılmaq.

Словообразовательное значение суффиксальных глаголов многогранно. Основными типами словообразовательных значений суффиксальных глаголов являются: а) использовать, применять то, на что указывает производящая основа; б) выполнять действия, которые называют производящие основы; в) реализовывать понятие, обозначенное производящей основой; г) указывать на то действие, посредством которого объект чем-либо наделяется, покрывается; действовать с помощью того, что названо мотивирующим словом, наличие которого позволяет конкретизировать характер действия и т.п.

Выявление сходств в словообразовательных системах русского и азербайджанского языков объясняется общезыковыми явлениями; наличие же различий – принадлежностью к разным языковым семьям.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях:

1. Сравнительный анализ отагъективных глаголов в русском и азербайджанском языках // АМЕА-nın "Dilçilik Məsələləri" 2(3), Bakı, 2005, с. 179-185
2. Контрастная характеристика глаголов, образованных от имен существительных в русском и азербайджанском языках // АМЕА "Elmi axtarışlar", Bakı, 2005, с. 118-127
3. О структуре многозначного фразеологизма // АМЕА "Tədqiqlər-1", Bakı, 2006, с. 43-46

4. Образование глаголов от имен прилагательных (на материале русского и азербайджанского языков). *Aspirantların və gənc tədqiqatçıların elmi-texniki konfransı*. Bakı, 2006, с. 50-54
5. Глаголы, образованные от междометий и звукоподражательных слов (на материале русского и азербайджанского языков). - БСУ. Проблемы современной лингвистики: (языковые контакты). 2-я международная научная конференция. Баку, 22-23 ноября 2007, с. 432-435
6. Глаголы, образованные от числительных и местоимений (на материале русского и азербайджанского языков). *Azərbaycan Dillər Universitetinin "Elmi xəbərlər"i*, № 6, Bakı, 2007 с.80-89
7. Образование глаголов с суффиксами "-ничать" в русском языке и их эквиваленты в азербайджанском языке // *Filologiya məsələləri*, Bakı, № 5, 2007, s. 444-450
8. Суффиксальные глаголы, образованные от цветообозначений // *Filologiya məsələləri*, Bakı, № 8, 2008, səh. 43-51
9. Mir Cəlalin bədii əsərlərində işlənmiş rus və Avropa mənşəli alınma sözlərin üslubi xüsusiyyətləri. *Mir Cəlalin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları* Bakı, 2008, s. 293-295
10. Глаголы, образованные от соматонимов (на материале русского и азербайджанского языков) // *Современные иностранные языки: Проблемы функционирования и преподавания. Материалы международной научно-практической конференции. 12-13 ноября 2008, Мозырь*, с. 40-42
11. Связь числительных с существительными. *AZTU-nun 60 illik yubileyinə həsr olunmuş təhsildə və elmdə innovasiya texnologiyaları. Respublika Elmi Konfransın materialları*. Bakı, 2010, s. 831-839
12. О некоторых аспектах сравнительного исследования языков на современном этапе // *Texniki ali məktəblərdə dil fənlərinin tədrisində texnologiyaların tətbiqi*". *Respublika Elmi Praktiki konfransının materialları*. Bakı, 2012, с. 159-164
13. Некоторые словообразовательные модели суффиксальных глаголов, мотивированных существительными, в современном азербайджанском языке // *Язык и литература. Международный научно-теоретический журнал* 3(87) БГУ, Баку, 2013, с. 109-113
14. Словообразовательные модели суффиксальных глаголов, мотивированных прилагательными в русском и азербайджанском языках. *Вестник Московского Государственного областного университета*, № 2, 2014, с. 75-82

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ŞƏFİQƏ MÜTƏLLİM QIZI MƏHƏRRƏMOVA

AZƏRBAYCAN VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ
SUFFİKSAL FEİLLƏRİN TƏDQIQI

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

**Tədqiqat işi Bakı Slavyan Universitetinin
Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Elmira Seyidməmməd qızı Məmmədova

Rəsmi opponetlər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Atamoğlan Əli oğlu Həsənov

filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Oruc oğlu Məmmədov

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dillər Universitetinin
Ümumi dilçilik kafedrası**

Müdafiə « 25 » __11____ 2015-ci il saat « ____ »da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdindəki filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini təşkil edən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ____ » _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.071 Dissertasiya Şurasının
Elmi katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Məlum olduğu kimi, sözdüzəltmə dil haqqında elmin elə sahəsidir ki, sözdüzəltmənin üsul və vasitələrinin, törəmə vahidlərinin yaranma prosesinin öyrənilməsi onun əsas məsələsidir.

Azərbaycan və rus dillərində nitq hissələri sırasında feil ən mürəkkəb leksik-semantik kateqoriya və eyni zamanda ən vacib nitq hissəsi hesab olunur. V.Humboldt feili “cümlənin ürəyi” adlandırmışdır: “Cümlədə qalan bütün sözlər öz birləşməsinə gözləyən ölü materiala bənzərdir və yalnız feil özündə həm həyatı cəmləşdirən, həm də həyatı yayan (bəxş edən) bağlayıcı bir həlqədir. Eyni sintetik aktda varlığı ehtimal etmək yolu ilə predikatı subyekt ilə elə bir araya bağlayır ki, varlıq hərəkətə keçən hansısa bir fəal predikatla subyektin özünə yönəlir”¹.

Təqdim olunmuş dissertasiya işi sinxron sözdüzəltmənin aktual məsələlərindən biri olan rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feillərin sözdüzəltmə üsullarının təhlilinə həsr olunub.

Tədqiqatın aktuallığı rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feili törəmə sözlərinin struktur əlaqə və münasibətlərinin öyrənilməsinin vacibliyi ilə şərtlənir.

Təqdim olunmuş məsələnin aktuallığını şərtləndirən əsas amillər aşağıdakılardır:

1) feil “cümlənin ürəyi”, onun “bağlayıcı həlqəsi”, yaradıcı mərkəzi hesab olunduğuna görə, o, xüsusi baxılma tələb edir;

2) suffiksəl törəmə vahidlər rus və Azərbaycan dillərinin sözdüzəltməsinin ümumi sistemində xüsusi yer tutur və bir-birindən təcrid olunmamış mikrosistem təşkil edir;

3) müasir dilçilikdə rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feili vahidlərin müqayisəli-tipoloji tədqiqatlarının olmaması;

4) suffiksəl feili törəmələrin kompleks vahidlər kimi nəzəri və tətbiqi aspektdə kifayət dərəcədə tədqiq olunmaması.

Rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feili vahidlərin daha dərin və sistemli tədqiqinə zərurət yaranır.

Tədqiqatın obyekti rus və Azərbaycan dillərinin sözdüzəltmə sistemləridir.

Tədqiqatın predmeti rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feillərin sinxron sözdüzəltməsidir.

¹ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984, с. 199.

Tədqiqatın məqsədi rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feillərin sözdüzəltmə sisteminin struktur və semantik təşkilinin bütöv sinxron-müqayisəli təsviridir.

Bir proses kimi sözdüzəltmənin tədqiqi sözdüzəltmə vahidlərinin quruluşunu və onların sinxron formalaşma qanunauyğunluqlarını nəzərdə tutur.

Rus və Azərbaycan dillərinin suffiksəl feillərinin sözdüzəltmə sisteminin təsviri aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur:

a) sözdüzəltmə vahidlərinin struktur əlamətlərinin daşıyıcıları olan sözdüzəltmə səviyyəsinin ünsürlərini ayırmaq;

b) sözdüzəltmə vahidlərinin təşkil olunma meyarlarını müəyyən etmək.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı **məsələlər** qoyulub həll olunur:

1) müasir rus və Azərbaycan dilçiliyində suffiksəl feili törəmələrin tədqiq olunma dərəcəsinin qısa icmalı;

2) ilkin nəzəri zəminin əsaslandırılması və təhlil metodlarının müəyyənəndirilməsi;

3) suffiksəl feillərin sözdüzəltmə quruluşunun təhlili aşağıdakı vasitələrlə aparılır:

a) törəmə suffiksəl feillərin törədici feillərə transformasiyası (çevrilməsi) və onların arasında ekvivalentlik münasibətlərinin müəyyənəndirilməsi;

b) törəmə sözlərin semantik səciyyəsi törədici vahidlərlə nisbətə təyin olunur;

c) törəmə suffiksəl feillərin və onların tərkib hissələrinin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfindən səciyyəsi;

ç) suffiksəl feili törəmə sözlərinin yaranma mexanizminin müəyyənəndirilməsi və bunun əsasında sözdüzəltmə modellərinin təyin edilməsi;

d) ilkin sözün semantikasi və hansı nitq hissəsinə aid olması suffiksəl feili vahidin leksik və struktur əsasının formalaşmasında təyinedici rol oynayır. Bu səbəbdən suffiksəl feili vahidlərin əmələgəlmə modellərində törədici sözlərin aşağıdakı nitq hissələrinə aidiyyətinin göstərilməsi zəruridir:

- isim;
- sifət;
- feil;
- nida;
- zərf, say, əvəzlilik;

e) törəmə feili vahidlərin yaranmasında iştirak edən sözdüzəltmə vasitələrinin (suffiksəl ünsürlərin) təyin olunması.

Müdafiyəyə aşağıdakı əsas **müddəalar** çıxarılır:

1. Tutuşdurulan dillərdən hər biri öz tarixi inkişafı prosesində özünə-məxsus vasitə və sözdüzəltmə modelləri olan sözdüzəltmə sistemini yaratmışdır.

2. Tutuşdurulan dillərdə sözdüzəltmə affiksəl (ismi, feili və zərfi) və qeyri-affiksəl üsul ilə əmələ gəlir.

3. Rus və Azərbaycan dillərində sözdüzəltmənin suffiksəl üsul daxilində feili modellər aşkarlanır.

4. Rus və Azərbaycan dillərində sözdüzəltmənin məhsuldar üsulları fərqlənir.

5. Törədici feillərin əsası müxtəlif nitq hissələri ilə təqdim olunub. Törədici əsasların ən böyük qrupunu isimlər təşkil edir.

6. Suffiksəl feillərin sözdüzəldici mənaları çoxşaxəlidir.

7. Törəmə suffiksəl feillərin sözdüzəldici fəallığının tədqiqi göstərir ki, tədqiqat materialı çərçivəsində onlar müxtəlif məhsuldarlığa malikdirlər.

İşin elmi yeniliyi ondadır ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan və rus dillərinin sözdüzəldici sistemlərinin tədqiqi kompleks (struktur-sözdüzəldici, semantik və statistik) şəkildə və tutuşdurucu-tipoloji aspektdə aparılmışdır.

İşin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, rus və Azərbaycan dillərinin suffiksəl feili vahidlərinin sinxron tədqiqi nəticəsində suffiksəl feili vahidlərin və onların tərkib hissələrinin struktur-sözdüzəldici, semantik, nitq hissələri xüsusiyyətlərinin səciyyəsi və qanunauyğunluqları haqqında elmi ümumiləşdirmələr aydın, konkret və izahlı şəkildə ifadə edilib.

Alınan nəticələr və tədqiqat zamanı işlənmiş metodika – təqdim olunmuş dillərin sözdüzəldici sistemlərinin tutuşdurma metodikası – sözdüzəltmə üzrə tutuşdurucu-tipoloji tədqiqatlar zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın metodoloji bazası – Azərbaycan, rus və xarici müqayisəli dilçilik sahəsində aparılan tədqiqatların nəticələrini özündə əks etdirən linqvistik anlayış və kateqoriyalardır.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın əsas metodu tutuşdurucu-kontrastiv metoddur.

İki müxtəlifquruluşlu dillərin sözdüzəldici sistemlərinin kontrastiv tədqiqi ümumi dilçilik sahəsində inkişaf etmiş bir istiqamətdir: “Kontrastiv dilçilik üçün müqayisə olunan dillərin genetik qohumluğu prinsipial mənə daşımır, kontrastiv metod istənilən dillərin öyrənilməsinə imkan verir. Kontrastiv tədqiqatda doğma və xarici dillərin tutuşdurulmasına daha tez

rast gəlinir. Kontrastiv dilçilik ana dilinin ayrı-ayrı hadisə və vahidlərini öyrənilən xarici dildə ifadə olunan bütün mümkün vasitələrlə tutuşduraraq öyrənir. Kontrastiv tədqiqatın məqsədi iki dilin fərqliliklərinin aşkarlanması üçün dillərarası uyğunluqlarının qarşılaşdırılmış tədqiqidir”¹.

Kontrastiv təsvir zamanı müqayisə olunan dillər dörd ilkin mərhələdən keçirlər: 1) hər bir dilin müvafiq xüsusiyyətlərinin ayrı-ayrılıqda təsviri; 2) onların müqayisə olunacaq dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi; 3) müqayisə prosesinin özü, hansında ki, əvvəl bir dilin təsviri verilir, daha sonra isə ikinci dilin təsviri birinci dilin təsvir kateqoriyalarında verilir; 4) universalilərin müəyyən edilməsinə kömək edən izomorf anların aşkarlanması məqsədilə dil strukturlarının sistemli şəkildə tutuşdurulması².

Belə yanaşmanın nəticəsində ardıcıl olaraq rus dilinin faktlarını Azərbaycan dilinin faktları ilə tutuşdurmaq mümkün olmuşdur və bununla da dillərin tipoloji oxşarlıqları müəyyənləşmişdir.

Tədqiqatın materialı. Təqdim olunmuş dissertasiyada aparılan tədqiqat tutuşdurulan dillərin lüğətlərindəki faktiki materiala əsaslanır: A.N.Tixonovun “Словообразовательный словарь русского языка” və M.T.Тағийevin redaktəsi altında çıxan “Azərbaycanca-rusca lüğət”.

İşin aprobeiası. Dissertasiyanın əsas müddəaları Bakı Slavyan Universitetində keçirilən nəzəri seminarlarda, həmçinin digər universitet, respublika və beynəlxalq elmi-praktik konfranslarda oxunan məruzə və çıxışlarda əks olunmuşdur. Dissertasiya mövzusu ilə bağlı 14 elmi məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı (137 adda) və şərti ixtisarlara siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir,

¹ Стернин И.А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования. Москва: АСТ, 2007, 282 с.

²Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. М., Наука, 1981, 110 с.; Ярцева В.Н. Теория и практика сопоставительного исследования языков. Изв. АН СССР, СЛЯ, 1986, т.45, № 6, с.493-499.

işin tədqiqat metodu, yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti göstərilir, müdafiəyə təqdim edilən müddəalar açıqlanılır.

Kontrastiv təsvirin mərhələlərindən biri dillərin ayrı-ayrılıqda təsviridir. Rus və Azərbaycan dillərinin sözdüzəldici xüsusiyyətləri müxtəlif fəsilərdə nəzərdən keçirilir. İşdə suffiksəl feili vahidlərin təsviri və müqayisəsi rus dilinin terminləri ilə verilib. Daha sonra Azərbaycan dilinin təhlili də, həmçinin rus dilinin kateqoriya terminlərində aparılıb.

Dissertasiyanın “Müasir rus dilində suffiksəl feili sözdüzəltmə” adlanan **I fəsl**i rus dilində suffiksəl feillərin formal mövqe və semantik təşkilinə, yəni onların quruluş sxemlərinin müəyyənləşdirilməsinə, sözdüzəldici tiplərin (ST) aşkarlanmasına həsr olunub.

Hər bir nitq hissəsi özünəməxsus sözdüzəldici sistemə malikdir və müəyyən leksik-qrammatik qrup sözlərinin əmələ gəlməsi üçün bir əsas təşkil edir, eyni zamanda da, müxtəlif nitq hissələrinə aid sözlərin yaranması üçün törədici əsas qismində də çıxış edir.

Dissertasiyanın birinci fəsl beş yarımfəsildən ibarətdir. Bunlar da ardıcıl surətdə suffiksəl feillər, onların məhsuldarlığından və motivləşdirən sözlərin hansı nitq hissələrinə aidiyyətindən asılı olaraq təhlil olunur. Suffiksəl feillər də, öz növbəsində, isim, sifət, feil, nida, say, əvəzlik və zərflər ilə əsaslandırılmış (motivləşmiş) feillərə bölünürlər.

Birinci yarımfəsildə isim ilə əsaslandırılmış suffiksəl feillərin quruluş sxemləri nəzərdən keçirilir.

Bu proses 9 model üzrə açıqlanır. Bu modellərin bəzilərinə nəzər salaq:

1.1.1. suffiksəl feillər isim və *-ить* suffiksini birləşməsilə əmələ gəlir (*isim + ить = feil*): *авралить, бомбить, барахлить, зуммерить, грузить, струить, трубить, графить, плодить, рулить, кружить, тор-мозить, снастить* və s.

Bu model üzrə 370 suffiksəl feili vahid aşkarlanmışdır ki, onlar isim ilə əsaslandırılmış törəmə sözlərin 25,2%-ni təşkil edir.

1.1.2. suffiksəl feillər isim və *-ировать* suffiksini birləşməsilə əmələ gəlir (*isim + -ировать = feil*): *финишировать, постулировать, блокировать, датировать, патрулировать, шантажировать, шооссировать, эскортировать, фокусировать* və s.

- *Ирывать* suffiksli feillər sırasında çoxsaylı semantik yarımqruplar aşkarlanır. Motivləşdirən isimlə adlandırılan hərəkət müxtəlif linqvistik prosesləri ifadə edir və müəyyən feillər yarımqrupunu əmələ gətirir:

аффиговать, терминировать, префигировать, клишировать, калькировать, глоссировать, инвестировать, реверсировать, конвертировать, транскрибировать və s.

Bu model üzrə 270 suffiksəl feili vahid aşkarlanmışdır ki, onlar isim ilə əsaslandırılmış törəmə sözlərin 19,4%-ni təşkil edir.

1.1.3. Suffiksəl feillər isim və *-овать* suffiksin birləşməsilə əmələ gəlir (*isim+овать=feil*): *командовать, грипповать, лицевать, линчевать, литеровать, практиковать, контрактировать, очковать, штриховать, торговать, советовать, тосковать* və s.

Bu model üzrə 260 suffiksəl feili vahid aşkarlanmışdır ki, onlar isim ilə əsaslandırılmış törəmə sözlərin 18,6%-ni təşkil edir.

Aşağıda göstərilən cədvəldə isimdən əmələ gələn suffiksəl feillər üzrə statistik məlumatlar əks olunub:

Sözdüzəldici tip (ST)	ST-ə aid vahidlərin sayı	ST-in faiz nisbəti
<i>Сущ. + ить = Г</i>	370	26,4%
<i>С + ировать = Г</i>	270	19%
<i>С + овать = Г</i>	260	18,6 %
<i>С + ничать = Г</i>	140	10 %
<i>С + ствовать = Г</i>	125	9,4 %
<i>С + изировать = Г</i>	100	7,2 %
<i>С + ать = Г</i>	60	4 %
<i>С + изовать = Г</i>	50	3,6 %
<i>С + еть = Г</i>	25	1,8 %
Cəmi:	1400	100 %

1) suffiksəl-feili vahidlərin ümumi sayı 1400 törəmə vahiddən artıqdır;

2) suffiksəl feillərin isimdən əmələ gəlməsi 9 ST üzrə baş verir: *С + ить = Г - 26,4%*, *С + ировать = Г - 19%*, *С + овать = Г - 18,6%*, *С + ничать = Г -10%*, *С + ствовать = Г - 9 %*, *С + изировать = Г - 7,2%*, *С + ать = Г - 4 %*, *С + изовать = Г - 3,6%*, *С + еть = Г - 1,8%*;

3) suffiksəl-feili törəmələr sırasında: *С + ить = Г*; *С + ить = Г*, *С + ировать = Г*, *С + овать = Г* modellər ən məhsuldar ST hesab olunur;

4) suffiksial-feili vahidlərin əmələ gəlməsində göstərilən sözdüzəldici formantlar iştirak edir: *-ить*, *- ировать*, *- овать*, *-ничать*, *-ствовать*, *-изировать*, *-ать*, *- изовать*, *-еть*.

5) *-ить*, *- ировать*, *-овать* suffiksləri ən məhsuldar sözdüzəldici formantlar hesab olunur.

İkinci yarımfəsildə sifət ilə əsaslandırılmış suffiksial feillərin quruluş sxemləri nəzərdən keçirilir.

Bu proses 9 model üzrə açıqlanır. Bu modellərin bəzilərinə nəzər salaq:

1.2.1. Suffiksial feillər sifət və *-ить* suffiksin birləşməsilə əmələ gəlir (*sifət+ить=feil*): *дежурить*, *гнусить*, *скользить*, *дорожить*, *мутить*, *чистить*, *грубить*, *веселить*, *смешиить*, *глушиить* və s.

Bu model üzrə 140 vahid aşkarlanmışdır ki, onlar sifət ilə əsaslandırılmış törəmə sözlərin 31,2% -nı təşkil edir.

1.2.2. Suffiksial feillər sifət və *-ничать/-ичать* suffiksin birləşməsilə əmələ gəlir (*sifət+ ничать=feil*): *азартничать*, *нахальничать*, *паскудничать*, *нервничать*, *смирениничать*, *любопытничать*, *степенничать*, *ехидничать*, *распутничать*, *искрениничать*, *популярничать* və s.

Bu model üzrə 80 suffiksial-feili vahid aşkar olunmuşdur.

Sifət + ить modeli üzrə əmələ gələn suffiksial feillər motivləşdirən sifət ilə adlandırılan əlamətə müəyyən aidiyyəti olan hərəkəti bildirirlər.

Aşağıda göstərilən cədvəldə sifətdən əmələ gələn suffiksial feillər üzrə statistik məlumatlar əks olunub:

ST	Törəmə vahidlərin sayı	ST faiz nisbəti
<i>Прил. + ить = Г</i>	140	31,2%
<i>П + ничать = Г</i>	80	17,8%
<i>П + еть = Г</i>	65	14,2 %
<i>П + изировать = Г</i>	50	11 %
<i>П + ствовать = Г</i>	40	9 %
<i>П + изовать = Г</i>	30	6,6 %
<i>П + нуть = Г</i>	15	3,4 %
<i>П + овать = Г</i>	15	3,4 %
<i>П + ировать = Г</i>	15	3,4 %
Сəmi:	450	100%

1) suffiksial-feili vahidlərin ümumi sayı təxminən 450 törəmə vahidə bərabərdir;

2) suffiksial feillərin sifətdən əmələ gəlməsi 9 ST üzrə baş verir: $П + ить = Г - 31,2\%$; $П + ничать = Г - 17,8\%$; $П + емь = Г - 14,2\%$; $П + изировать = Г - 11\%$; $П + ствовать = Г - 9\%$; $П + изовать = Г - 6,6\%$; $П + нуть = - 3,4\%$; $П + овать = Г - 3,4\%$; $П + ировать = Г - 3,4\%$;

3) suffiksial-feili vahidlərin əmələ gəlməsində göstərilən sözdüzəldici formantlar iştirak edir: *-ить, -ничать/-ичать, -емь, -изировать, -ствовать, -изовать, -нуть, -овать/-евать, -ировать*;

4) suffiksial feillərin sifətdən əmələ gəlməsində *-ить* suffiksi ən məhsuldar sözdüzəldici formant hesab olunur.

Birinci fəsilin üçüncü yarım fəsilində feil ilə əsaslandırılmış suffiksial feillərin quruluş sxemləri nəzərdən keçirilir.

Rus dilinin feildaxili sözdüzəltmə məsələləri bir sıra alimlərin (V.V.Vinoqradov, N.S.Avilova, Y.A.Zemskaya, İ.Q.Miloslavski, A.N.Tixonov, İ.S.Uluxanov, A.Q.Ələkrərov və s.) əsərlərində aydınlaşdırılsa da, bu məsələ daha geniş tədqiqatın aparılmasını tələb edir.

Feildaxili sözdüzəltmə prosesi 4 model və çoxsaylı yarımqruplar üzrə açıqlanılır. Modellərdən birinə nəzər salaq:

1.3.1. Suffiksial feillər feil və *-ивать/-ывать/-вать* suffiksin birləşməsilə əmələ gəlir (*Feil + ивать = Feil*). Bu model üzrə yaranan feillər əsaslandırılan sözün növündən asılı olaraq, müxtəlif yarımqruplara bölünür. Bu yarımqrupların birində *-ивать/-ывать/-вать* suffiksli törəmə vahidləri əmələ gələrkən törədici söz qismində “motivləşdirən feil ilə adlandırılan hərəkəti dəfələrlə icra etmək” mənasını kəsb edən və *-ать/-ять* suffiksli bitməmiş tərzdəki feillər çıxış edir: *высказать – высказывать, воспитать – воспитывать, впитать – впитывать, выгадать – выгадывать, ведать – ведывать, выдумать – выдумывать, высмеять – высмеивать, выкрасить – выкрасывать* və s. Bu model üzrə 400 vahid aşkarlanmışdır ki, onlar feil ilə əsaslandırılmış törəmə sözlərin 37 %-ni təşkil edir.

Aşağıda göstərilən cədvəldə feildən əmələ gələn suffiksial feillər üzrə statistik məlumatlar əks olunub:

ST	ST-ə daxil olan törəmə vahidlərin sayı	ST-in faiz nisbəti
$\Gamma + \text{ивать} = \Gamma$	400	37,6%
$\Gamma + \text{ать} = \Gamma$	370	34,3 %
$\Gamma + \text{нуть} = \Gamma$	270	25,1 %
$\Gamma + \text{уть} = \Gamma$	40	3%
Cəmi:	1080	100%

1) feillə əsaslandırılmış suffiks-feili törəmələrin sayı 1080 törəmə vahid təşkil edir;

2) feildaxili sözdüzəltmə zamanı suffiks-feillərin əmələ gəlməsi 4 ST üzrə baş verir (hər bir ST-in daxilində çoxsaylı yarımqruplar qeyd olunur ki, onlar da, öz növbəsində, törədici sözün əsasında asılı olaraq, digər yarımqruplara bölünürlər): $\Gamma + \text{ивать} = \Gamma - 37,5\%$; $\Gamma + \text{ать} = \Gamma - 34,2\%$, $\Gamma + \text{нуть} = \Gamma - 25\%$, $\Gamma + \text{уть} = \Gamma - 3,2\%$;

3) feillərdən əmələ gələn suffiks-feili törəmələr daxilində $\Gamma + \text{ивать} = \Gamma$ modeli ən məhsuldar ST hesab olunur;

4) suffiks-feili vahidlərin feillərdən əmələ gəlməsində *-ивать*, *-ать*, *-нуть*, *-уть* kimi sözdüzəldici formantlar iştirak edir;

5) ən məhsuldar sözdüzəldici formant qismində *-ивать*, *-ать*, *-нуть* suffiksi çıxış edir;

6) feildaxili sözdüzəltmə zamanı feillərin əksəriyyəti önşəkilçili (prefiksli) feillərlə əsaslandırılır (motivləşir).

7) feildaxili sözdüzəltmə zamanı feillərin əksəriyyəti danışıq və ya loru leksikasına aid edilir.

Dördüncü yarımfasildə az sayda təsadüf olunan say, zərf və əvəzlik ilə əsaslandırılmış suffiks-feillərin quruluş sxemləri nəzərdən keçirilir:

a) birinci onluq sayları ilə motivləşmiş suffiks-feillər say və *-уть* suffiksin birləşməsilə əmələ gəlir və “sayı bir o qədər bölmək və ya artırmaq, nə qədər ki, motivləşdirən say ilə adlandırılıb” mənasını kəsb edir: (*say + уть = feil*). Bu model üzrə 10-a qədər suffiks-feili vahid aşkarlanmışdır: *два - двоуть*, *три - троуть*, *четыре - четверуть*, *второй - второуть,пятеруть, шестеруть* və s. Bunlarla yanaşı, həmçinin *первенствовать* kimi törəmə söz də mövcuddur.

b) zərf ilə əsaslandırılmış suffiks-feillər zərf və müxtəlif suffiks-lərin birləşməsilə əmələ gəlir. Zərf ilə əsaslandırılmış feili-suffiks vahidlərin 6 törəmə sözü aşkarlanmışdır: *дыбом - дыбить*, *исполу - исполъни-*

чать/исполничать, иначе -иначе, налицо - наличествовать, набекрень - набекрентить və s.

c) əvəzlik ilə əsaslandırılmış suffiksəl feillər zərf və - *ать* və -*нуть* suffikslərin birləşməsilə əmələ gəlir. Əvəzlilərdən əmələ gəlmiş feili-suffiksəl vahidlərin cəmi bir neçəsi aşkarlanmışdır: *ты - тыкать, тыкнуть, вы - выкать, выкнуть, я - якать*.

Beşinci yarımfəsildə təqlidi söz və nidalar ilə motivləşən suffiksəl feillərin quruluş sxemləri nəzərdən keçirilir. O. Yespersen, E. Sepir, V.Skaliçka, İ.Aşmarin, N.A. Baskakov və digər alimlər bu məsələyə diqqət yetirmişdilər. Bu cür vahidlər sözdüzəldici sistemə daxil olub yeni sözlərin yaranma mənbəyi olur.

Tədqiqatlar göstərir ki, təqlidi söz və nidalardan ən çox feillər əmələ gəlir. Ola bilsin ki, hərəkət tez-tez səslənmə ilə müşayiət olunması ilə izah olunur.

Təqlidi söz və nidalardan əmələ gələn suffiksəl feillər iki model üzrə qurulur: 1) nida və ya təqlidi sözün -*a/-ka-* suffiksəl birləşməsindən (*nida + -a/-ka-* = *feil*).

Nida ilə motivləşmiş feillər “motivləşdirən sözün səslənməsini təsvir etmək” mənanı kəsb edirlər: *ахать, агукать, атукать, айкать, аукать, бякать, бахать, бацать, булькать, бухать, баюкать, гавкать, гмыкать/гмукать* və s. Bu model üzrə 150-ə qədər suffiksəl feili vahid aşkar olunmuşdur. Onlar nida ilə motivləşmiş törəmə sözlərin 58,5 % -ni təşkil edir.

2) suffiksəl feillər nida və ya təqlidi sözün -*нуть* suffiksəl birləşməsi ilə əmələ gəlir (*nida + -нуть* = *feil*): *ахнуть, бахнуть, бацнуть, бабахнуть, гагакнуть, гопнуть, гукнуть, гикнуть, дакнуть, дзинькнуть, икнуть, звякнуть* və s. Bu model üzrə 100-ə qədər suffiksəl feili vahid aşkar olunmuşdur. Onlar nida ilə motivləşmiş törəmə sözlərin 39,5 % -ni təşkil edir.

1) nida və təqlidi söz ilə motivləşmiş suffiksəl feili törəmə sözlərin ümumi sayı 260 vahid təşkil edir;

2) nida və təqlidi söz ilə motivləşmiş suffiksəl feili törəmə sözlərin əmələ gəlməsi iki ST üzrə baş verir: *nida + -ать/-кать-* = *feil*- 58,5%, *nida + -нуть* = *feil*-39,5%;

3) suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində -*ать/-кать*, -*нуть* kimi sözdüzəldici formantlar iştirak edir.

Rus dilində suffiksəl feil üzrə sözdüzəltmə materialının təhlili dissertasiyanın birinci fəslə üzrə aşağıdakı ümumiləşdirmələri etməyə imkan verdi:

1) rus dilində suffiksəl feili törəmələrin ümumi sayı 3210 vahid təşkil edir. Onlardan 1410-u isimlə, 1080-ı feil ilə, 450-i sifət ilə, 260-ı nida və təqlidi sözlər ilə, həmçinin 10-a yaxını isə əvəzlik, zərf və saylarla motivləşmiş törəmə vahiddir.

2) isimlə motivləşmiş suffiksəl feili törəmələrin sayı 1410 vahid təşkil edir. Sifətlə motivləşmişlərin suffiksəl feili törəmələrin sayı isə üç dəfə azdır, yəni cəmi 450 vahid təşkil edir.

3) suffiksəl feillərin əmələ gəlməsi 25 ST üzrə baş verir.

4) suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində ümumilikdə aşağıdakı sözdüzəldici formantlar iştirak edir: - *ать* (570-si feil, nida və isimlə motivləşmiş) – 17,7 %, -*уть*(560 –ı isim və sifət ilə motivləşmiş) – 17,5 %, -*ивать* (400-ü feil ilə motivləşmiş) – 12,5 %; -*нуть*(390-ı feil, nida və sifət ilə motivləşmiş) – 12,2 %, - *уровать* (280-i isim və sifətlə motivləşmiş) – 7,3%; -*овать*(280-i isim və sifətlə motivləşmiş) – 7,3%; -*ничать* (230-u isim və sifətlə motivləşmiş) – 7,2 %; -*ствовать* (180-i isim və sifətlə motivləşmiş) – 5,6 %, -*изировать* (150-si isim və sifətlə motivləşmiş) – 4,7 %; -*еть* (90-i isim və sifətlə motivləşmiş) – 3 %; - *изовать* (80-i isim və sifətlə motivləşmiş) – 2,8 %;

5) suffiksəl feillərin əmələ gəlməsində -*ать*, -*уть*, -*ивать*, -*нуть*, -*уровать*, -*овать*, -*ничать* suffiksləri ən məhsuldar sözdüzəldici formant hesab olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kontrastiv təhlilin mərhələlərindən biri dillərin ayrı-ayrılıqda təsviridir.

“Müasir Azərbaycan dilində suffiksəl feillərin söz düzəltməsi” adlanan və Azərbaycan dilində suffiksəl feillərin formal mövqe və semantik təşkilinə həsr olunmuş dissertasiyanın **ikinci fəsl**i 5 yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci yarımfəsildə isimlə motivləşmiş suffiksəl feillərin 4 quruluş modeli müəyyən olunmuşdur. Bunların bəzilərinə nəzər salaq:

2.1.1. suffiksəl feillər ismin *lamaq/-ləmək* şəkilçisinin birləşməsi ilə əmələ gəlir (*isim + laraq = feil*): *burğu - burğulamaq, qılinc - qılınclamaq, dimdikləmək, qamcılamaq, ərsinləmək, yastıqlamaq, çəkiçləmək, ələkləmək, briketləmək, bizləmək, qandallamaq, çəpərləmək, dırmaqlamaq, gilələmək* və s.

Göstərilən sözdüzəltmə tipi ən məhsuldar üsullardan hesab olunur və Azərbaycan dilində ta qədim zamanlardan öz əksini tapıb. Feillərin əmələ gəlməsində -*lamaq/-ləmək* şəkilçisinin məhsuldarlığı və geniş yayılması bir çox türkoqolq tərəfindən vurğulanır.

İsim + lamaq= feil modeli üzrə yaranan feillər törədici isimlərin mənalarından asılı olaraq, bir çox mənə ifadə edir: a) motivləşdirən əsasla adlandırılan materiallar vasitəsi ilə həyata keçən hərəkəti bildirir (örtmə, şirləmə, isidilmə, sürtmə); b) motivləşdirən əsasla adlandırılan məkan, istiqamət və zaman ilə əlaqəli hərəkəti bildirir; c) motivləşdirən əsasla ifadə olunan hərəkət daşıyıcısı – şəxs mənası ilə bağlı hərəkəti bildirir və s.

Göstərilən ST üzrə 380 suffiksəl feil vahidi aşkarlanmışdır və onlar isim ilə motivləşmiş törəmə sözlərin 37,6 % -ni təşkil edir.

2.1.2. Suffiksəl feillər əşyavilik mənalı ismin *-lanmaq/-lənmək* şəkilçisinin birləşməsi ilə əmələ gəlir (*isim + lanmaq= feil*). Onlar motivləşdirən əsasla adlandırılan əşya, alət və ya istehsalat vasitələri ilə yerinə yetirilən hərəkəti bildirir: *çəkilənmək, bıçaqlanmaq, daraqlanmaq, dəryazlanmaq, tirlənmək, çubuqlanmaq, filtrlənmək, qurşaqlanmaq, ələklənmək, çarmıxlanmaq, caynaqlanmaq* və s.

Bu model üzrə 320 suffiksəl feil vahidi aşkarlanmışdır və onlar isim ilə motivləşmiş törəmə sözlərin 31,7 % -ni təşkil edir.

Aşağıda göstərilən cədvəldə Azərbaycan dilində isimdən əmələ gələn suffiksəl feillər üzrə statistik məlumatlar əks olunub:

ST	Törəmə vahidlərin sayı	ST-in faiz nisbəti
<i>İsim + lamaq= Feil</i>	380	37,6%
<i>İs. + lanmaq= F</i>	320	31,7%
<i>İ + laşmaq= F</i>	250	24,7%
<i>İ + latmaq= F</i>	60	6 %
Cəmi:	1010	100%

İkinci yarımfəsildə sifətlərlə motivləşmiş suffiksəl feillərin quruluş sxemləri müəyyən olunmuşdur.

Törədici əsas qismində sifətlər olan suffiksəl feillərin yaranması 4 model üzrə baş verir. Bunların bəzilərinə nəzər salaq:

2.2.1.a. *-laşmaq* suffiksli feillər əlamət bildirən sifətlə motivləşirlər. *S+laşmaq=F* modeli üzrə qurulan suffiksəl feillər motivləşdirən sifətlə adlandırılan “əlamətə malik olmaq, əlaməti əldə etmək və ya əlamətin gücləndirilməsi” mənasını bildirirlər: *gərgin-gərginləşmək, kasad – kasadlaşmaq, murdar – murdarlaşmaq, steril - sterilləşmək, acı - acılaşmaq, sabit - sabitləşmək, dəqiq - dəqiqləşmək, sakit - sakitləşmək, məşhur -*

məşhurlaşmaq, qıt - qıtlaşmaq, stabil - stabilləşmək, sönük - sönükləşmək və s.

Aşağıda göstərilən cədvəldə Azərbaycan dilində sifətdən əmələ gələn suffiksəl feillər üzrə statistik məlumatlar əks olunub:

ST	ST-ə daxil olan törəmə vahidlərin sayı	Sifətlə motivləşən ST-in faiz nisbəti
<i>Sifət + laşmaq = F</i>	230	49 %
<i>S + lanmaq = F</i>	130	28 %
<i>S + lamaq = F</i>	60	12 %
<i>S + latmaq / tmaq = F</i>	50	11 %
Cəmi:	470	100%

1) suffiksəl feili törəmə vahidlərinin ümumi sayı 470 vahiddir;

2) sifətlərdən əmələ gələn suffiksəl feillərin yaranması 4 model üzrə baş verir: *Sif. + laşmaq = F*; *Sif. + lanmaq = F*; *Sif. + lamaq = F*; *Sif + latmaq / tmaq / maq = F*;

3) sifətlərdən törənən suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində aşağıdakı sözdüzəldici formantlar iştirak edir: *-laşmaq, -lanmaq, -lamaq, -latmaq / -tmaq / -maq*;

4) sifətlərdən törənən suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində *-laşmaq* suffiksi ən məhsuldar formant hesab olunur.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin üçüncü yarım fəsilində feildaxili törəmələrin quruluş sxemləri nəzərdən keçirilir.

Törədici əsas qismində feil çıxış edən suffiksəl feillərin yaranması 5 model üzrə baş verir:

2.3.1.a. *-dırmaq / -durmaq* şəkilçisi olan suffiksəl feillər *-maq / -məq / -mək* şəkilçili motivləşdirən feil ilə adlandırılan icbari hərəkət və ya proses mənasını bildirirlər ($F + dırmaq = F$): *alışmaq - alışdırmaq, açmaq - açdırmaq, barınmaq - barındırmaq, barışmaq - barışdırmaq, bezmək - bezdirmək, bezikmək - bezikdirmək, bıqmaq - bıqdırmaq, qamaşmaq - qamaşdırmaq, qırışmaq - qırışdırmaq, darıxmaq - darıxdırmaq, dəymək - dəydirmək, diksinmək - diksindirmək, dilənmək - diləndirmək, dırmaşmaq - dırmaşdırmaq* və s.

Bu ST üç yarımqrupa bölünür. Ümumilikdə 450 suffiksəl-feili vahid aşkar olunmuşdur və onlar feillə motivləşmiş törəmə sözlərin 47 % -ni

təşkil edir. Qeyd edilən hal Azərbaycan dilində bu ST geniş yayılmasını göstərir.

Aşağıda göstərilən cədvəldə Azərbaycan dilində feildaxili törəmələr üzrə statistik məlumatlar əks olunub:

ST	Törəmə vahidlərin sayı	ST-in faiz nisbəti
$F + dırmaq = F$	450	47%
$F + latmaq/ tmaq = F$	165	17 %
$F + lanmaq = F$	160	17 %
$F + ilmaq = F$	140	14%
$F + laşmaq/şmaq = F$	45	5 %
Cəmi:	960	100%

1) feillə motivləşmiş suffiksəl feili törəmə sözlərinin ümumi sayı 960 törəmə vahiddir;

2) suffiksəl feillərin yaranması 5 ST üzrə baş verir: $F + dırmaq = F$; $F + latmaq/ tmaq = F$; $F + lanmaq = F$; $F + ilmaq = F$; $F + laşmaq/şmaq = F$;

3) $F + dırmaq = F$ modeli ən məhsuldar ST hesab olunur;

4) suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində aşağıdakı sözdüzəldici formantlar iştirak edir: *-dırmaq, -ilmaq, -lanmaq, -latmaq/-tmaq/ -maq, -laşmaq*.

Dördüncü yarımfəsildə say və zərflə motivləşmiş suffiksəl feillərin quruluş sxemləri müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri göstərdi ki, say və zərflə motivləşmiş feillərin sayı olduqca azdır.

a) sayla motivləşmiş suffiksəl feillər say və göstərilən suffikslərin birləşməsi ilə əmələ gəlir: *-ləmək (say+ləmək=F): təkləmək, ikiləmək, cütləmək, paralamaq, üçləmək, yeddiləmək, yarılamaq* və s.; *-ləşmək (say+ləşmək=F): birləşmək, ikiləşmək, cütləşmək, qoşalaşmaq, çoxlaşmaq* və s.

Sayla motivləşmiş suffiksəl feillər “sayı bir o qədər bölmək və ya artırmaq, nə qədər ki, motivləşdirən say ilə adlandırılıb” mənasını bildirir: *üç - üçləmək, dörd - dördləmək, beş - beşləmək, altı - altılamaq, səkkiz - səkkizləmək* və s. Paralel olaraq *-ləmək* və *-ləşmək* sözdüzəldici formantlar suffiksəl feillərin əmələ gəlməsində iştirak edə bilər. Bu kimi törəmələrin birinci onluq saylarından əmələ gəlməsi səciyyəvidir: *beş - beşləmək -*

beşləmək, doqquz - doqquzlamaq - doqquzlaşmaq və s. Bu model üzrə 30 vahid aşkar olunmuşdur.

b) zərflə motivləşmiş azsaylı suffiksəl feillər zərfin müxtəlif şəkilçilərilə birləşməsi ilə əmələ gəlir: *-lamaq/ -ləməq, -laşmaq/-ləşməq/-laşmaq/-ləşmək, -lanmaq/ -lənmək, -lətmək/-latmaq, -almaq:sıxça – sıxçalamaq, geri - geriləmək, əzbər - əzbərləmək, yavaş - yavaşlamaq, qabaq-qabaqlamaq, qabaqlaşmaq, qarşı - qarşılamaq, gerçək - gerçəkləşmək, qabaqlaşmaq, uzaq - uzaqlaşmaq, əzbər - əzbərlətmək, iri - irilənmək, az - azalmaq* və s. Bu model üzrə də həmçinin 30 vahid aşkar olunmuşdur.

Əvəzlilərdən əmələ gələn suffiksəl feillərin cəmi ikisi müəyyən olunmuşdur: *mənimsəmək, sənisləmək*.

Beləliklə, say və zərflə motivləşmiş suffiksəl feillərin yaranması aşağıdakı ST üzrə baş verir: *say+ləmək = F, say+laşmək = F, zərf +ləmək=F, Zərf+laşmək=F*. Göstərilən bütün modellər az məhsuldardır.

Say və zərflə motivləşmiş suffiksəl feillərin yaranmasında *-ləmək* və *-ləşmək* sözdüzəldici formantlar iştirak edir.

Beşinci yarım fəsildə təqlidi söz və ya nida ilə motivləşmiş suffiksəl feillərin quruluş sxemləri müəyyən olunmuşdur.

Suffiksəl feillər təqlidi söz və ya nidanın *-ilda/-ilda/-ulda/-üldə* suffiksələrin birləşməsi ilə əmələ gəlir (*nida +ilda=F*).

Nida və təqlidi söz ilə motivləşmiş feillər “motivləşdirən sözün səslənməsini təsvir etmək” mənasını kəsb edir: *vıyıldamaq, qaqqıldamaq, danqıldamaq, zıncıldamaq, şaqqıldamaq, cingildəmək, zingildəmək, gumbuldamaq, qığıldamaq* və s.

Azərbaycan dilinin suffiksəl feilləri üzrə sözdüzəltmə tiplərinin və materialın təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verdi:

1) nida və təqlidi söz ilə motivləşmiş suffiksəl feili törəmə sözlərinin ümumi sayı 40 törəmə vahiddir;

2) suffiksəl feillər bir məhsuldar model üzrə əmələ gəlir: *nida +ıldamaq = F*.

3) suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində *-ıldamaq* sözdüzəldici formant iştirak edir.

Azərbaycan dilində suffiksəl feil üzrə sözdüzəltmə materialının təhlili dissertasiyanın birinci fəslə üzrə aşağıdakı ümumiləşdirmələri etməyə imkan verdi:

1) Azərbaycan dilində suffiksəl feili törəmələrin ümumi sayı 2540 vahid təşkil edir. Onlardan 1010-u isimlə, 960-ı feillə, 470-i sifətlə, 60-ı

zərf və saylarla, həmçinin ikisi əvəzliliklə, 40-ı nida və təqlidi sözlərlə motivləşmiş törəmə vahiddir.

2) suffiksəl feillərin əmələ gəlməsi 18 ST üzrə baş verir.

3) Azərbaycan dilində suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində ümumilikdə aşağıdakı sözdüzəldici formantlar iştirak edir: *-lanmaq*, *-laşmaq*, *-dırmaq*, *-ılmaq*, *-lamaq*, *-latmaq/-tmaq/-maq*, *-ıldamaq*;

4) Azərbaycan dilində suffiksəl-feili vahidlərin əmələ gəlməsində ümumilikdə aşağıdakı sözdüzəldici formantlar iştirak edir: *-lamaq* (625 – isim, sifət, say və zərf ilə motivləşmiş); *-lanmaq* (595 – isim, sifət və feil ilə motivləşmiş), *-laşmaq* (565 – isim, sifət, feil, say və zərf ilə motivləşmiş), *-dırmaq* (450 – feil ilə motivləşmiş), *-latmaq/-tmaq/-maq* (145 – feil ilə motivləşmiş), *-ılmaq* (140 – feil ilə motivləşmiş), *-ıldamaq* (40 nida ilə motivləşmiş).

“**Nəticə**” hissəsində müqayisə prosesinin özü, müqayisə olunan vahidlərin müqayisə olma dərəcələrinin təyin edilməsi nəzərdən keçirilir.

Rus və Azərbaycan dillərinin suffiksəl feilləri üzrə sözdüzəltmə materialının müqayisəli-tutuşdurma təhlili aşağıdakı ümumiləşdirmələri etməyə imkan verdi:

Rus dilində suffiksəl feili vahidlərin ümumi sayı Azərbaycan dili ilə müqayisədə daha çoxdur: rus dilində - 3210 vahid; Azərbaycan dilində - 2540.

Rus və Azərbaycan dillərində suffiksəl feillər aşağıdakı şəkildə motivləşmişdir. Qeyd edək ki, rus dilində suffiksəl feillərin əksəriyyəti isimlə motivləşmişdir: a) isim ilə motivləşmişdir: rus dilində -1400; Azərbaycan dilində - 1010; b) feil ilə motivləşmişdir: rus dilində -1080; Azərbaycan dilində - 960; c) sifət ilə motivləşmişdir: rus dilində - 450; Azərbaycan dilində - 470; ç) nida və təqlidi sözlərlə: rus dilində - 260; Azərbaycan dilində - 40; d) say, əvəzlilik və zərf ilə motivləşmişdir: rus dilində - 20; Azərbaycan dilində - 60.

Rus dilində suffiksəl feillərin əmələ gəlməsi 25 ST üzrə, Azərbaycan dilində isə 18 ST üzrə baş verir.

Rus dilində suffiksəl feillərin əmələ gəlməsində Azərbaycan dili ilə müqayisədə daha çox sözdüzəldici formant iştirak edir. Məsələn: rus dilində (*-ать*, *-ить*, *-ивать*, *-нуть*, *-ировать*, *-овать*, *-ничать*, *-ствовать*, *-изировать*, *-еть*, *-изовать*); Azərbaycan dilində (*-lanmaq*, *-laşmaq*, *-dırmaq*, *-ılmaq*, *-lamaq*, *-latmaq*, *-tmaq/-maq*, *-ilda*).

Rus dilinin ən məhsuldar sözdüzəldici formantları *-ать*, *-ить*, *-ивать*, *-нуть*, *-ировать*, *-овать*, *-ничать* suffiksləridir; Azərbaycan

dilinin isə *-lamaq, -lanmaq; -laşmaq, -dırmaq, -latmaq, -ilmaq* şəkilçiləri hesab olunur.

Suffiksəl feillərin sözdüzəldici mənaları çoxşaxəlidir. Suffiksəl feillərin əsas sözdüzəldici mənaları bunlardır: a) törədici əsas nəyə işarə edirsə, onu da istifadə etmək, tətbiq etmək; b) törədici əsas adlandıran hərəkətləri icra etmək; c) törədici əsasla ifadə olunan anlayışı reallaşdırmaq; ç) hərəkət obyektin nə ilə örtülməsini, sürtülünməsini bildirir; hərəkətin səciyyəsinə konkretləşdirməyə kömək edən və motivləşdirən əsasla adlandırılan əşya ilə hərəkət etmək və s.

Törəmə vahidlərin yaranma prosesinin tədqiqi Azərbaycan və rus dillərində sözlərin necə yaranması sualının həllinə imkan verir.

Rus və Azərbaycan dillərinin sözdüzəldici sistemində oxşarlıqların aşkarlanması ümumdil hadisələri ilə, fərqliliklərin mövcudluğu isə müxtəlif dil ailələrinə aidiyyəti ilə izah olunur.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalələrin əksində tapmışdır:

1. Сравнительный анализ отадъективных глаголов в русском и азербайджанском языках // АМЕА-nın "Dilçilik Məsələləri" 2(3), Bakı, 2005, c. 179-185
2. Контрастивная характеристика глаголов, образованных от имен существительных в русском и азербайджанском языках // АМЕА "Elmi axtarışlar", Bakı, 2005, c. 118-127
3. О структуре многозначного фразеологизма // АМЕА "Tədqiqlər-1", Bakı, 2006, c. 43-46
4. Образование глаголов от имен прилагательных (на материале русского и азербайджанского языков). Aspirantların və gənc tədqiqatçıların elmi-texniki konfransı. Bakı, 2006, c. 50-54
5. Глаголы, образованные от междометий и звукоподражательных слов (на материале русского и азербайджанского языков). - БСУ. Проблемы современной лингвистики: (языковые контакты). 2-я международная научная конференция. Баку, 22-23 ноября 2007, с. 432-435
6. Глаголы, образованные от числительных и местоимений (на материале русского и азербайджанского языков). Azərbaycan Dillər Universitetinin "Elmi xəbərlər"i, № 6, Bakı, 2007 c.80-89

7. Образование глаголов с суффиксами "-ничать" в русском языке и их эквиваленты в азербайджанском языке // *Filologiya məsələləri*, Bakı, № 5, 2007, s. 444-450
8. Суффиксальные глаголы, образованные от цветообозначений // *Filologiya məsələləri*, Bakı, № 8, 2008, səh. 43-51
9. Mir Cəlalin bədii əsərlərində işlənmiş rus və Avropa mənşəli alınma sözlərin üslubi xüsusiyyətləri. Mir Cəlalin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları Bakı, 2008, s. 293-295
10. Глаголы, образованные от соматонимов (на материале русского и азербайджанского языков) // *Современные иностранные языки: Проблемы функционирования и преподавания. Материалы международной научно-практической конференции. 12-13 ноября 2008, Мозырь*, с. 40-42
11. Связь числительных с существительными. AZTU-nun 60 illik yubileyinə həsr olunmuş təhsildə və elmdə innovasiya texnologiyaları. Respublika Elmi Konfransın materialları. Bakı, 2010, s. 831-839
12. О некоторых аспектах сравнительного исследования языков на современном этапе // *Техники ali məktəblərdə dil fənlərinin tədrisində texnologiyaların tətbiqi*". Respublika Elmi Praktiki konfransının materialları. Bakı, 2012, с. 159-164
13. Некоторые словообразовательные модели суффиксальных глаголов, мотивированных существительными, в современном азербайджанском языке // *Язык и литература. Международный научно-теоретический журнал 3(87) БГУ, Баку, 2013*, с. 109-113
14. Словообразовательные модели суффиксальных глаголов, мотивированных прилагательными в русском и азербайджанском языках. *Вестник Московского Государственного областного университета*, № 2, 2014, с. 75-82

**The research of the suffixal verbs in the Azerbaijani
and Russian languages**

SUMMARY

The dissertation consists of the "Introduction", two chapters, "Conclusion", list of references and list of abbreviations.

In the "Introduction" are substantiated the urgency, scientific novelty, theoretical and practical significance of the work, is given the information about the subject, object, purpose, tasks, methods, materials of the research, the main defended conceptions, about the appraisal and structure of the dissertation.

The first chapter "The suffixal verb word-formation in the modern Russian language" that consists of five subchapters deals with the formal-positional and semantic organization of the suffixal verbs in the Russian language, determination of their construction and word-formative types and models. The verbs formed from the nouns, adjectives, verbs, numerals, adverbs, pronouns, interjections and onomatopoeic words are systematized and analysed on the basis of the numerous examples in the corresponding schemes and tables. The most and least productive suffixes and models are emphasized. The tables contain the exact statistic data and indices of the analysed material.

The second chapter "The suffixal word formation in the modern Azerbaijani language" consists of five subchapters. On the basis of the vast and numerous examples are systematized and analysed the verbs formed from the nouns, adjectives, verbs, numerals, adverbs (the last two ones are not numerous), pronouns (there are only two verbs formed from the pronouns), interjections and onomatopoeic words. All the types and models are given in the corresponding the schemes and tables that also contain the exact statistic data and indices of the analysed models and types.

During the analysis are revealed, systematized and explained the similarities and distinctions between the compared languages. Each chapter is ended with the brief conclusion.

In the "Conclusion" are generalized the main results of the research.

Çapa imzalanıb: 22.10.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru